

НАУЧНА КРИТИКА И ПОЛЕМИКА

Понешто о причању и генерисању приче и о стварности, пре свега

Поводом књиге: *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*, уредник зборника Светлана Ћирковић, Едиција „Књажевачким крајем“, књига 9, Народна библиотека „Његош“, Књажевац, Удружење фолклориста Србије, Београд, 2018, 243 стр.

Зборник радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*, како његов уредник Светлана Ћирковић каже, настао је „на основу теренске грађе прикупљене током рада на пројекту *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, који је у два пројектна циклуса 2015. и 2016. године делимично финансирало Министарство културе и информисања Републике Србије; носилац је била Асоцијација арт остварења „Артос“ из Београда, руководиоца пројекта непознат; „накнадна истраживања вршена и у неколико преосталих насеља и обављена су 2017. године“, што је само делимично тачно, пошто је коришћена грађа по времену бележења шира, а интенције пројекта разубјеније.

У уводном тексту књиге, који потписује С. Ћирковић, каже се и то да „овај зборник окупља само истраживаче који су били ангажовани на поменутом пројекту, или оне чији су радови настали на теренској грађи прикупљеној током овог пројекта“. Ни ово није у потпуности тачно. Јер, Зоја Карановић и Весна Ђукић, на пример, никада нису биле ангажоване у оквиру поменутог пројекта, нити су користиле његову грађу. Тај рад настао је у резултату сасвим аутономних теренских истраживања 1997. и 1998. и био је потакнут намером сакупљача да сниме стање везано за очуваност традицијске културе, односно за обредно-обичајне праксе животног и годишњег циклуса и пратеће фолклорне облике у поменутом времену и простору. А и грађа којом се служи Јелена Гудураш добрим делом је настала у резултату теренских истраживања која је (2013. и 2014) водила Зоја Карановић – у оквиру Летње школе српског фолклора, Центра за истраживање српског фолклора Филозофског факултета у Новом Саду, у сарадњи са Завичајним музејем из Књажевца (види фусноте њеног рада бр. 2 и 30) – и коришћена је без сагласности руководиоца З. Карановић.

Биљана Сикимић такође, како сама каже, користи записе настале на пројекту *Преплитање и расплитање традиција централног Балкана: извођење и перцепција* (оригинални наслов на енглеском језику: *(Dis-) entangling traditions on the Central Balkans: Performance and perception*, акроним ТраСеВа) из 2012, који не само обимом, већ и интенцијама надилази тимочке говоре, што се у опису коришћеног материјала у уводном тексту књиге такође не каже. Исто тако, обрада материјала обављена је за потребе израде корпуса „у оквиру докторског пројекта Теодоре Вуковић на Универзитету у Цириху, под менторством Барбаре Зоненхаузер и Тање Самарџић“, који је финансиран „од стране Swiss Government Excellence стипендије и од априла 2018. у оквиру пројекта ТраСеВа финансираног од стране ЕРА Нет РУ и Швајцарске националне фондације за науку“. А за радове Мирјане Мирић и Светлане Ђирковић каже се: „Настали су и као резултат истраживања на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије“. Све ово условило је укрштање интереса различитих пројеката и институција и морало је утицати на концепцију појединих радова и, последично, на изглед књиге у целини, на коју се стога може гледати као на слагалицу у коју се уцртавају и одређени делови који се често не уклапају у њену целину.

Сами аутори радова у овој књизи делом су опробани радници на терену и искусни истраживачи, али се у њој потписују и студенти мастер или докторских студија, без великог истраживачког и теренског искуства, што даље утиче на неуједначеност текстова, природу и интенције Књиге, чија је хетерогеност њена особина у целини.

Разговори који чине основу пројекатских истраживања вођени су и забележени, како се у уводу каже, у 96 насеља, са око 16000 становника, 2011 (данас због одлива становништва сигурно знатно мање), у општинама Књажевац, Зајечар и Сврљиг. А за ову прилику коришћена је грађа из напуштених или готово пустих села Тимока (Репушница, Папратна, Ошљане, Васиљ, Ново Корито, Дебелица, Равна, Заграђе, Горње Зуниче, Трговиште...), што даље потврђује тезу о малом броју становника на испитиваном терену. Разговарано је углавном са старијим женама чији је идентитет, како се тамо каже, скривен из „етичких“ разлога, што је само делимично тачно, пошто се аудио и визуелним записима, као и фотографијама које су доступне, сада већ на различитим местима, лако може потврдити њихов идентитет, што иначе није никакав злочин. Напротив, лично сматрам да имена људи који несебично помажу истраживачима не би требало скривати иницијалима, јер природу сваке теренске књиге, па и ове, у основи и обележава грађа која је сакупљена од њих.

Текстове даље (осим у поменутиим изузецима) битно повезују и време записивања, простор и начин бележења, затим технике транскрибовања и фокусирање аутора на причање појединца (у радovima се често користи један транскрипт) – све то је мање-више свима заједничко. Само су намере аутора различите.

Сами разговори провоцирали су различите теме из свакодневног и празничног живота тимочког сељака, некада и данас. Обухватили су начине привређивања, различита знања, технолошке поступке, веровања и причања, фрагменте обредно-обичајне праксе и магије и сл., али и личне историје, узредна запажања, све оно чега су се казивачи, на питања и сугестије истраживача, у датом тренутку могли досетити. А све то је у радovima коришћено како би се потврдиле основне тезе аутора о живој фолклорној традицији и посебном језичком идиому становника испитиваног простора.

У зборнику се иначе потписује 14 истраживача, са 12 самосталних или коауторских радова, подељених у две целине. Први су усмерени фолклористички, док је други део књиге фокусиран превасходно на испитивање језичког слоја грађе. Они се овде, са именима аутора у прегледу, доносе у поретку у којем су у књизи: Ана Станковић („Репушница, поглед на границе сећања“); Татјана Вујновић („Ако их не дираш, неће ни једна да те удави, теренска истраживања Стогазовца“); Јелена Гудураш („Нови пирати иду са апарати. Разговор о скривеном благу на Старој планини“); Сузана Ђорђевић Пејовић („Тој ти сад причам, а ти да знаеш, па некад да причаш на твоју децу. Теренска истраживања Вратарнице“); Смиљана Ђорђевић Белић („Локална култура и стваралаштво Милоша Петровића из Васиља“). Затим Зоја Карановић и Весна Ђукић прилажу рад „Виј се, венче драго, завијај се (сватовске песме у контексту обредне праксе из села око Белог Тимока – теренска истраживања“, који је у зборнику представљен као грађа, а заправо је истраживање којем се прилажу песме и описи припадајуће ритуалне праксе. На крају фолклористичког блока је Данијела Поповић Николић, с наративном грађом и коментарима („Сваке приче се не причају код свакога: избор из усмених прозних облика Дебелице“). Други блок доноси прилоге који се баве особеностима тимочких говора, односно покушаји су својеврсних лингвистичких приступа сакупљеној грађи. Отварају га радови који су посвећени грађи из једног села: Бојана Ристића („Ново Корито: село на граници“) и Биљане Сикимић („Антрополошко-лингвистичка истраживања Заграђа 2012“). Следе текстови Теодоре Вуковић и Тање Самарџић („Просторна расподела фреквенције позитивног члана у тимочком говору“) и Мирјане Мирић („Употреба/изостављање субјунктивног маркера *да* у конструкцији футура првог у тимочким говорима“). Они се баве по једним маркантним обележјем

тимочких говора, које је ауторима послужило да их доведу у везу и са балканским језичким окружењем, а затим и са језиком који оне повремено називају и торлачким (???). Књигу затвара текст Светлане Ђирковић („Невербална комуникација у антрополошко-лингвистичком интервјуу: анализа мултимодалних транскрипата наратива на тему гајења и прераде конопље“), који приложеним фотографијама непосредно потврђује тезу ауторке овог приказа о фингираном скривању идентитета казивача и својом природом делимично излази из контекста „тимочки говори“.

У првом делу књиге аутори су, како је и речено, усмерени ка истраживањима фолклора и делом жанровски обухватају његове класичне облике. Чешће се, ипак, испитују новије форме казивања, као што су причања о животу, односно биографске приче, које се обично категоризују као усмене историје, а које се, својом јединственошћу и непоновљивошћу саопштења у изразу и исказу, са индивидуалним и личним доживљајем стварности у фокусу, само условно могу сматрати фолклорним. Истраживачку грађу чине и фрагменти описа обредно-обичајне праксе, песнички текстови, веровања, молитве, магијска пракса и др., живи само у сећањима појединаца (које неки од истраживача, настојећи да потврде њихову колективност у настајању и преношењу, као и прагматичност и аутентичност у извођењу, доводе у везу с елементима традицијске културе у прошлости (нпр. Вујновић, Ђорђевић Пејовић), што се показало продуктивним, али је ипак поступак који се користи само делимично и целокупну грађу не може уврстити у дато окружење, пошто су се њени делови из контекста изметнули и уопште се више на практикују. Понекад се, такође је показано, поменуте парадигме перформативно оживљавају у пракси која је не само изгубила везу са сакралном парадигмом, већ су и њени извођачи у датом окружењу присутни само на један дан (као прослављање Св. Тројице у Репушници...). И оне живе, ресемантизоване, у просторима виртуелног потврђивања идентитета заједнице (дакле, сасвим фингиране). Предмет фолклорних истраживања у овој књизи постали су такође записи историографског и уметничког (псеудоуметничког) карактера који (за неке истраживаче) отварају простор испитивања културе памћења (Станковић), а које је (на пустој земљи) добрим делом заправо захваћено процесом заорава, или се у фолклорној матрици никад није ни налазило (као грађа Ђорђевић Белић).

Реч је, дакле, о онтолошки неуједначеној грађи, често пропуштеној кроз матрицу једног јединственог и непоновљивог казивања, па она стога више отвара питања нестајања, урушавања, дегенерисања основног предмета истраживања, него његовог опстајања, што снажно потврђује готово трагично одсуство људи у испитиваним селима

(а и кад их има, они се окупљају око телевизора који им само брише сећања, намећући вредности западњачког начина живота). Самим тим, непостојање било какве кохерентне заједнице (у буквалном и симболичном смислу), која је услов постојања фолклора, негира његово присуство. Другачије речено, јасно је да свет у ишчезавању себе не може да потврди, а како се онда може то очекивати од истраживача. Зато је, због одсуства кохезионе снаге, степен присуства праве фолклорне традиције у материјалу често само посредован и истраживач је неретко „конструирше“ на матрици фолклоризма, пост-фолклорних, парафолклорних или псеудофолклорних облика и тема, чак и индивидуалних списатељских покушаја, у којима изостају слике колективног, а оне су један од основних услова опстојавања фолклора. И ту би заиста могла започети дискусија о томе шта је шта и шта чему овде припада (мада ово за то није прилика). Јер није свако казивање сеоске жене фолклор, нити фолклор може бити римовање неког локалног поете.

За разлику од првог дела књиге који се, заправо, непосредно не бави језичким идиомом записа (а он му је свакако инхерентан), други блок радова фокусиран је на описе различитих особености тимочких говора, на њихову распрострањеност и очуваност, а фолклорни (псеудофолклорни) наративи су имплицитно послужили за њихову илустрацију. Аутори овог дела књиге у грађи препознају различите фонетске, морфолошке, лексичке особине тих говора (Ристић), комбинујући их с представама о животу људи на испитиваном простору (Сикимић, Ћирковић). Они се, такође, у својим испитивањима везују за поједина питања и особености тимочког говора: фокусирају се на присуство постпозитивног члана (Вуковић и Самарџић), или се баве употребом и изостављањем субјунктивног маркера *да* у конструкцији футура првог (Мирић). Последњи рад усмерен је на однос вербалног исказа и комуникације гестовима (Ћирковић), и самим тим, упркос својој занимљивости, донекле се измиче из основног предмета истраживања.

По мишљењу истраживача лингвиста, искази актуелних информатора могу се сместити, и смештају се, у оквире тимочког, односно тимочких говора, који је, како се каже, „веома удаљен од стандардног српског језика“ и по неким својим особинама доводи се у везу са језицима балканског савеза, мада, како се такође каже, тај говор данас често инклинира стандарднојезичкој норми, на шта се у основи у лингвистичким радовима ове књиге не гледа благонаклоно. У том контексту понекад се говори и о стигматизацији испитиваног говора (Ђорђевић Белић, Сикимић, Вуковић и Самарџић) који, како аутори сматрају, и нестаје управо под „притиском стандардног језика“, што

не може бити сасвим тачно у датом тренутку (2015–2017), а ни раније није тако било. Јер, на овом великом, али готово пустом простору (али и шире, у селима источне и југоисточне Србије) живи веома мали број људи. У полуразрушеним кућама и у царству корова дотрајавају углавном само старци, од свих напуштени и заборављени – заправо, у многим селима тешко је наћи икога ко би активно говорио. А тамо пак где људи има, они у слободном времену гледају телевизију која их учи само самозабраву. Осим тога, до сада са призренско-тимочког терена имамо публикованих петнаестак обимних дијалекатских речника и планира се израда *Речника призренско-тимочких говора*. Зар се ту онда може говорити о стигматизацији – и то овога пута треба посебно подвући

Треба такође рећи да се термини говор/дијалекат/језик у лингвистичким радовима недоследно замењују и мешају. Тако се за призренско-тимочки дијалекат каже да је „познат у међународној литератури и као 'торлачки'“, те да он „припада Балканском језичком савезу“, заједно са бугарским и македонским језиком (Вуковић и Самарџић). Тимочки говори се, дакле, ту посматрају као део торлачког, не као сегмент тимочко-лужничког дијалекта. Тимочки говор се даље издваја и као један од „балканских језика“ – он се нашао у истој колони са новогрчким, бугарским, македонским, албанским, румунским, арумунским и ромским (Мирић). А став да је торлачки дијалекат заправо језик експлицитан је посебно у уводном делу ове књиге, где се каже да је његово постојање (2010) огласио Унеско с намером да се испитају „могућности за ревитализацију [тог] језика“.

Поменуто Унескова класификација се, такође као узгред, помиње у раду Вуковић и Самарџић, а штедро је подржана у наоко неутралним (иначе за природу ове књиге потпуно непотребним) сегментима уводног текста С. Ђирковић. Он и започиње исказом у којем се – у првој његовој реченици – тимочки говор представља као крак торлачког језика, и за њега се каже да је „угрожени регионални језик“, који уредница књиге, „према Унесковој листи“, даље алтернативно назива и „горански“, „јањевски“, „карашевски“.

У вези с тим такође треба рећи да је Унесков инжењеринг торлачког језика, којем су овакви захвати последњих година на различитим меридијанима постали свакодневна пракса, овде на делу тек однедавно – торлачки као језик није био регистрован у тзв. Унесковој *Црвеној књизи угрожених језика (UNESCO Red Book on Endangered Languages: Europe, 1993)*, нити у Унесковом атласу угрожених језика из 2001. године, како то и каже уредница. Сада се, међутим, о њему говори навелико, што потврђује и ова књига, али не само она.

Дакле, овде се у научни дискурс уводи нови језик, чак са четири алтернативна назива, који је према Унеску иначе ближи бугарском и македонском него „српско-хрватском“, чиме се овај дијалекат даље измешта из корпуса српског језика, али и из тренутних геополитичких граница. Јер и његов простор говорења, према Унесковој листи, „јесте југоисточна Србија, западна Бугарска, североисточна Македонија, јужно Косово, Карашево у Румунији“, па се тако исцртава и могућа фантомска етничка мапа будућности. При томе је број говорника „торлачког језика“ енормно преувеличан, процењен је на 1.500.000, а укупан број становника на тим просторима, који говоре неким од словенских језичких идиома, тешко да достиже ову бројку.

Овде се, дакле, фингирајући неутралност, протура прича о торлачком као језику, и то једном од најугроженијих, којим говори велики број људи (?) и на великом простору Србије (?). Све то посебно долази до изражаја у уводном тексту уреднице зборника, али се провлачи и у неколико других радова, чиме се тимочки говори прећутно смештају у оквире тог фантомског језика. И управо то би се на турском подручју, какво је последњих деценија Балкан, у неком тренутку могло искористити за конструисање конфликта, не само језичких већ и националних и етничких и којих све не (сведоци смо томе и невољни учесници већ деценијама). Да таква намера овде заиста не може бити искључена, показује у једном раду и слика мапе Србије без Косова и Метохије (рад Вуковић и Самарџић) која је, иначе, тамо требало да послужи искључиво маркирању простора тимочног говора, тако да њено постојање у поменутом виду у раду (а и иначе) нема никакво рационално објашњење. Чак и да у раду нема никакве мапе, у раду се ништа не би мењало.

У вези са тим треба рећи да је управа Удружења фолклориста Србије, које је суиздавач књиге, недавно затражила од уреднице да у њој спорну мапу промени, што је и учињено – наравно узалуд. Јер сведоци смо да у ери дигитализације то не може бити сврсисходно, пошто је књига с иницијалном мапом у електронском облику одавно раширена свуда. И од сада ће свако моћи овом књигом да се служи по сопственом нахођењу. Тиме је прастара прича о духу који је изашао из боце добила своју пуну потврду.

Шта на крају рећи, а не упитати се чему све ово служи и није ли књига *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017* платформа за неки нови Унесков (или нечији други) пројекат (који би потенцијално подржао неко од наших стручњака и, наравно, политичара), у којем би комплетна језичка и духовна баштина овог простора била „преведена“ на торлачки језик, с намером да се покаже како Срба на датоме терену нема и никада их није ни било.

Односно, чини се да се под маском неутралности или чак добронамерности, крије интенција да се објави транспозиција говора, односно дијалекта у непостојећи језик, са свим могућим импликацијама које из тога следе.

Зато сматрам да би струка у Србији, као и државни органи који стоје иза књиге, о овоме требало да дају своје мишљење. А ја, као аутор једног од текстова објављених у зборнику, чија ми целокупна садржина није била позната до његовог излагања из штампе, на овакву језичку, културну и могуће пројектовану геополитичку концепцију књиге не могу да пристанем.

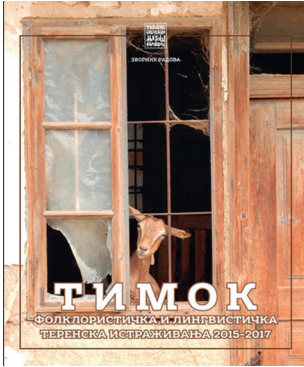
P.S.

Такође треба рећи да од укупно шесторо рецензената у овом зборнику, њих четворо уједно представља и ауторе радова у њему, што је у најмању руку необично. Као рецензенти појављују се још и Бобан Арсенијевић и Наталија Панић Церовски, о чијим стручним компетенцијама нисам позвана да говорим, мада ми није познато да су они сигнификантни стручњаци за дијалектологију и историју српског језика.

проф. др Зоја Карановић
професор у пензији, Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду
Е-пошта: zojanko@stcable.net

Примљено: 8. 11. 2018.
Прихваћено: 21. 11. 2018.

Одговор на приказ зборника радова *Тимок.* *Фолклористичка и лингвистичка* *теренска истраживања 2015–2017*

Захваљујем се редакцији часописа *Фолклористика* на пруженој могућности да се огласим поводом приказа зборника радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка истраживања 2015–2017*, ауторке професорке др Зоје Карановић. Ову прилику користим да одговорим само на оне примедбе изнете у Приказу које се тичу лингвистике и лингвистичких питања.

1. Зборник радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017* био је замишљен као збирка транскрипата разговора документованих у теренским истраживањима у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, који је 2015. и 2016. године финансирао Министарство културе и информисања Републике Србије. Током 2017. године обављена су накнадна истраживања у неколико преосталих насеља и финансирана су личним средствима истраживача који су те године учествовали у теренским истраживањима. Иницијалном идејом било је предвиђено да зборник садржи само прилоге истраживача који су учествовали у теренским истраживањима, да би се и младим истраживачима, студентима мастер и докторских студија, омогућило да објаве своје прве научне радове, као афирмација њиховог знања и учешћа у захтевним теренским истраживањима. Квалитет радова припелих у предвиђеном року надрастао је иницијалну идеју о зборнику као збирци коментарисаних транскрипата. Као уредник Зборника позвала сам професорку др Зоју Карановић да и она приложи своју тимочку грађу (што је, у коауторском раду са Весном Ђукић, и учинила), за коју сматрам да представља изузетан допринос квалитету зборника, а осим тога, неки истраживачи који су приложили своје радове за зборник своја прва теренска искуства стекли су управо у оквиру „Летње школе српског фолклора“, којом је руководила професорка др Зоја Карановић. Ову прилику користим да се извиним про-

фесорки др Зоји Карановић и Весни Ђукић што сам у свом уводу из списка истраживача који су својим радовима учествовали у Зборнику непажњом изоставила њихова имена.

2. Имајући у виду да се у Приказу наводи како Зборник и његов уредник „у научни дискурс уводи нови језик“, да се језички идиом „измешта из корпуса српског језика и из тренутних геополитичких граница“, сматрам да је нужно истаћи да се Зборником ни у ком случају не „протура прича о торлачком као језику“. Као лингвиста уверена сам да тимочки говори, документовани у нашим теренским истраживањима, припадају српском језику. Зборник ни у ком случају не показује „како Срба на датоме терену нема и никада их није било“. Потенцијалне злоупотребе Зборника за „конструисање конфликта, не само језичких већ и националних и етничких“ читавају се у текст Увода и Зборника у целини без конкретних доказа и цитата. Зборник не само да не може, већ и не сме бити злоупотребљен као инструмент за креирање, спровођење и илустровање било каквих политичких идеја.

3. У Приказу се реагује на навођење Унесковог *Атласа угрожених језика* (UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger), који је међу угрожене језике у Србији уврстио и 'торлачки'. У Уводу Зборника је наглашено да у Унесковом *Атласу* не постоје јасни критеријуми којима се један језички идиом назива 'језиком'. На интернет страници Унесковог *Атласа угрожених језика* истакнуто је да „коришћење ознаке и представљање грађе не подразумевају изражавање било каквог става који се тиче правног статуса неке земље, територије, града или области, или њихових власти, те се не тиче одређивања њихових граница и оквира“. Назив Унесковог *Атласа – Атлас угрожених језика* оставља простор за различита тумачења шта се под појмом 'језик' у овом *Атласу* подразумева. Имајући у виду да се процењује да данас у свету постоји између 5.000 и 7.000 језика, при чему се број језика не може прецизно утврдити узимајући у обзир да свака прецизна процена зависи од делимично арбитрарних разлика између језика и дијалеката, а Унесков *Атлас* региструје 2.464 угрожених 'језика', то значи да је између 32,2% и 49,3% 'језика' у свету угрожено. Овome треба додати и да је, на пример, у Италији у Унесковом *Атласу* регистрован 31 угрожени 'језик', међу којима неки у лингвистици имају статус 'дијалекта', или пак локалног 'говора'. Унеско под 'језиком' не подразумева посебан и јединствен језички систем, већ језиком сматра систем граматике, знакова, гласова, симбола или речи и гестикулације, који се користи за приказ и размену концепата, идеја, значења и мисли, односно, за комуникацију.

Управо због могућих погрешних интерпретација у Зборнику се не користи термин 'језик' за потребе означавања тимочног језичког идиома, већ се користи термин 'говор'. Терминолошка решења 'дија-

лекат’/’поддијалекат’/’говор’ варирају и у најрелевантнијим радовима српске дијалектологије – тако Александар Белић (Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1905) тимочко-лужнички на стр. XL назива ’говором’, док већ на следећој страни за исти језички варијетет користи термин ’дијалекат’ (стр. XLI). Павле Ивић (*Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985, стр. 111) тимочко-лужнички назива ’дијалектом’, док тимочку језичку варијанту у оквиру овог дијалекта назива ’тимочки поддијалекат’ (у складу са Белићевом поделом на тимочки и лужнички поддијалекат). Терминолошко решење Јакше Динића (*Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, стр. X) за тимочки језички идиом је ’говор’ (у једнини) који припада тимочко-лужничком дијалекту.

4. Питање о коме се полемисе у Приказу јесте и термин ’торлачки’. Термин ’торлачки’ уобичајен је у литератури на страним језицима (енглески ’Torlak’, француски ’torlak’, шпански ’torlak’, руски ’торлакский’), и страни балканолози који пишу само на страним језицима користе ове термине. Иако термин ’торлачки’ није у употреби у савременој српској дијалектолошкој литератури, забележен је у неким од старијих капиталних дела српске дијалектологије. У коауторској монографији Далибора Брозовића и Павла Ивића *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1998) Павле Ивић наводи: „Prizrensko-timočka (torlačka) dijalekatska oblast prostire se između kosovsko-resavskog dijalekta i granica makedonskog i bugarskog jezika“ (стр. 68). И Асим Пецо у студији *Pregled srpskohrvatskih dijalekata* (Београд: Научна knjiga 1991) на 42. страни каже: „Naziv prizrensko-timočki govori potiče od prof. A. Belića, koji je i najzaslužniji za njihovo ispitivanje. Pored toga postoje i drugačiji nazivi: šopski, torlački govori. Pošto se u našoj dijalektologiji najčešće polazi od geografskog kriterijuma pridavanju naziva pojedinim govorima, nema razloga da od toga odstupamo ni u ovom slučaju“. Асим Пецо на истој страни цитира Ивићеву констатацију (*Fonološki opisi srpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: ANUBiH, 1981): „Srpskohrvatski govori su u ovoj knjizi razvrstani u tri narečja, u skladu sa tradicionalnom klasifikacijom. U složeno i sporno pitanje o statusu prizrensko-timočke (torlačke) dijalekatske formacije ovde se nije moglo ulaziti. Ali sama činjenica da je to govorno područje uključeno u štokavsko narečje, mnogo govori, govori da je to ipak, sastavni deo srpskohrvatske štokavštine“. У студији *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје. II издање* (Нови Сад: Матица српска, 1985) Павле Ивић, пишући о призренско-тимочком дијалекту,

његовим поддијалектима и говорним типовима, не користи термин 'торлачки'. Ни у једној наведеној студији термин 'торлачки' не означава 'језик' као посебан и јединствен језички систем, већ се тим термином именује један дијалекат српског језика.

5. Осим употребљене терминологије, проблематичном се сматра и констатација, наведена у уводу Унесковог *Атласа угрожених језика*, да је 'торлачки' ближи бугарском и македонском језику него српскохрватском. Ова непрецизна формулација резултат је посматрања искључиво синхроног плана структуре наведених језичких идиома од стране финског лингвисте Тапанија Салминена (Tapani Salminen), који не узима у обзир историјски развој и трансформације кроз које пролази један језички идиом под утицајем језичких контаката, миграција становништва, о којима детаљно и аргументовано пишу Александар Белић (*Дијалекти источне и јужне Србије. Српски дијалектолошки зборник*, књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1905) и Павле Ивић (*Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наређење. II издање*, 1985).

6. Навођењем података из Унесковог *Атласа угрожених језика* у Уводу Зборника није постојала намера да се „глорификује“ институција, већ да се скрене пажња на то да је препозната угроженост једног језичког идиома, који се говори на територији Србије, те да његово регистровање у *Атласу* истиче његову угроженост на глобалном плану и потребу за ургентним документовањем, што је био и једини циљ пројекта који лежи у основи овог зборника. У настојању да као уредник Зборника истакнем потребу за ургентним документовањем, узела сам у разматрање већ успешно завршене пројекте као пример добре праксе. Наиме, Унеско је пре више од десет година финансијски и институционално подржао пројекат документовања косовско-метохијских говора (2002–2003, носилац Институт за српски језик САНУ), пројекат *Усмена традиција српских епских песама и њен културни израз* (2004–2005, носиоци пројекта Институт за књижевност и уметност и Институт за српски језик САНУ), *Језик и идентитет у Републици Србији* (2008, носилац пројекта Институт за српски језик САНУ).

7. У Приказу се износи неколико неспретних интерпретација чињеница везаних за пројекат *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора* и коришћење његових резултата, које су, вероватно, последица непажљивог читања. Грађу прикупљену у овом двогодишњем пројекту (2015–2016) Теодора Вуковић користи за потребе свог докторског пројекта на Универзитету у Цириху, који је касније, у различитим етапама, финансиран од стране швајцарске владе и Швајцарске фондације за науку. Мирјана Мирић и ја исту грађу користимо за потребе научног рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балка-*

ну, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, те смо у обавези да наведемо и пројекат на коме смо професионално ангажоване. Реализацију међународног пројекта *Преплитање и расплитање традиција централног Балкана: извођење и перцепција* (оригинални наслов на енглеском језику: *(Dis-)entangling traditions on the Central Balkans: Performance and perception*) српска страна је започела тек јула 2018. године. Овај пројекат, без обзира на чињеницу што је међународни, одликује специфичан начин финансирања научних пројеката на европском нивоу, у којем свака држава финансира своје истраживаче, што у пракси значи да српски истраживачки тим финансира само Република Србија. Биљана Сикимић користи грађу прикупљену 2012. године у личним теренским истраживањима на истом дијалекатском простору, што представља уобичајени научни поступак коришћења свих расположивих научних извора (грађе, литературе). Говор Заграђа, важног дијалектолошког пункта за тимочке говоре, остао је недокументован из техничких и организационих разлога приликом теренских истраживања 2015. и 2016, а није било могуће документовати га ни накнадним теренским истраживањима 2017. године.

8. Питање етичности, које се у Приказу назива „фингираним“, у хуманистичким наукама и теренским истраживањима је једно од често постављаних, на које не постоје коначни одговори. Различите хуманистичке науке приступају на различите начине овом питању, и у Уводу је јасно наведено да је објављивање личних података у Зборнику резултат компромиса. У теренским истраживањима је за аудио и видео-бележење разговора добијена усмена сагласност саговорника, којима је објашњено да ће се разговори вођени са њима користити искључиво у научне сврхе. У разговорима у којима су изнесене приватне, деликатне приче, а који су коришћени као грађа у овом Зборнику, сакривен је идентитет саговорника изостављањем њихових имена и других личних података. Објављене фотографије саговорника, настале на основу видео-снимака разговора, у функцији су искључиво научне аргументације.

9. Рад Теодоре Вуковић и Тање Самарџић, као и рад Мирјане Мирић, баве се обележјима тимочких говора – Вуковић и Самарџић постпозитивним чланом, а Мирић субјунктивним маркером *да*, који се сматрају обележјима Балканског језичког савеза. Ни Балкански језички савез не подразумева савез 'језика', већ језичких идиома – како 'језика' тако и дијалеката, са заједничким језичким својствима која су резултат интензивног дијахроног контакта. Говори призренско-тимочке дијалекатске области српског језика припадају Балканском језичком савезу, и у лингвистици је то непобитна чињеница. Осим

веома обимне међународне балканолошке литературе, подсећам да о месту призренско-тимочког дијалекта у Балканском језичком савезу пишу: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, стр. LXXXVII; Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје. II издање*. Нови Сад: Матица српска, 1985, стр. 122; Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatsko srpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988, стр. 68; Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009, стр. 152. И бројни савремени српски дијалектолози: Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Радмила Жугић, Јордана Марковић, Софија Милорадовић, Радивоје Младеновић, Михај Радан, Првослав Радић (између осталих), разматрају питања процеса балканизације и анализације у српским дијалектима, репертоар балканизма, њихове дистрибуције и разлоге ширења, питања језичких контактних зона, коегзистенције синтаксичког и аналитичког система, контаминације варијаната и слично. Имајући у виду наведено, не може се сматрати научно валидном тврдња, наведена у Приказу, да су маркантна обележја тимочких говора (поспозитивни члан и субјунктивни маркер *да*) „послужила ауторима да их доведу у везу и са балканским језичким окружењем, а затим и са језиком који они повремено називају торлачки“. Треба напоменути да се ни у раду Теодоре Вуковић и Тање Самарџић, ни у раду Мирјане Мирић, као ни у једном другом раду у Зборнику, торлачки, призренско-тимочки, тимочки (који год термин да је употребљен да означи ширу или ужу говорну зону), ни на једном месту не називају 'језиком'.

10. У Приказу Зборника се сматра спорним истраживање невербалне комуникације у антрополошко-лингвистичким интервјуима и, како се наводи, „упркос својој занимљивости, донекле се измиче из основног предмета истраживања“. Гестови као невербални сегмент комуникације учествују у свим нивоима значења – синтаксички, прагматички и семантички су интегрисани у говор, формирајући гестовно-говорне јединице и конституишући илустративни део језика. Узимајући у обзир да лингвистика, као дисциплина чији је предмет проучавања језик и језичка комуникација, може са своје стране да осветли феномен невербалног, поучавајући врло комплексан однос вербалног и невербалног плана комуникације, рад о невербалној комуникацији не одступа од широко заснованих лингвистичких истраживања и плуралитета теоријских концепата примењених на лингвистичка истраживања у овом зборнику.

11. О сложености питања замене дијалекта (или дијалеката) стандардним језиком сведочи обимна социолингвистичка литература, али ћу овом приликом указати само на неке ставове Павла Ивића (*Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1985), којима је он у своје време скретао пажњу на нижи престиж српских дијалеката у односу на стандардни српски језик, као и на могуће услове за нестајање дијалеката, њихову замену стандардним српским језиком или мешање дијалекта и стандардног језика: „Против дијалеката војују данас многи животни садржаји чијем дејству тешко да ико може измаћи чак и у сеоским срединама, тим традиционалним носиоцима дијалеката у њиховом најчистијем виду. Није ту више само школа, служба у војсци, општење са влашћу и читање које разноси елементе књижевног језика и онда кад се лектира ограничава на пољопривредни календар или недељне илустроване магацине. У сељаков живот су се пробили радио и телевизија који уводе јасно изговорену реч на књижевном језику свакодневно у већини сеоских домова. А истовремено је све више таквих домова у којима и сопствена деца, школована у граду или запослена тамо, говоре градским говором онда кад наврате кући с посла. Канали којима продире утицај књижевног језика су многобројни и моћни, а има и озбиљних разлога да се човек отвори том утицају. Не владати књижевним језиком значи, у великој мери, бити грађанин другог реда, носити на себи жиг заосталости, а често и не бити способан да се разуме много шта од онога што је потребно разумети“ (стр. 93).

12. Компетенција рецензента која се у Приказу Зборника доводи у питање заправо је неспорна. Осим рецензије уредника, која је обавезна, појединачне радове, као и Зборник у целини, рецензирали су чланови Уређивачког одбора (Андреј Н. Соболев, Barbara Sonnenhauser, Маја Миличевић Петровић и Јеленка Пандуревић). За радове за које сам сматрала да као уредник нисам довољно компетентна (а реч је углавном о фолклористичким радовима) замолила сам колеге, који иначе имају радове у Зборнику, да својим читањем провере научну елаборацију. Зато сам сматрала да се и њихова имена морају наћи у импресуму, на списку рецензентског тима, као знак захвалности за њихов рад. За помоћ у рецензирању лингвистичких радова, за које сам сматрала да је потребна и трећа рецензија, замолила сам Бобана Арсенијевића и Наталију Панић Церовски. Они су рецензирали радове који су у целини или деловима предмет њихове експертизе (у области формалне синтаксе и невербалне комуникације).

13. Мојом личном непажњом је дошло до техничке грешке, те је у раду Теодоре Вуковић и Тање Самарџић објављена карта Србије без Косова и Метохије. Ова грешка је исправљена преправљањем

објављене мапе у електронском издању Зборника, док су за штампане примерке урађене посебне налепнице којима је неисправна мапа прелепљена. Једина валидна верзија Зборника дистрибуирана је накнадно свим ауторима радова, рецензентима, члановима Уређивачког одбора Зборника, свим колегама којима сам лично послала електронску верзију Зборника, а постојећи примерци Зборника замењени су валидним у свим библиотекама у Србији које су добиле примерке Зборника.

14. Обимна теренска грађа, документована у теренским истраживањима тимочке говорне зоне у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, стоји на располагању свим колегама за потребе научних и стручних радова из различитих области хуманистичких наука. Теренска грађа депонована је у Народној библиотеци „Његош“ у Књажевцу, Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ и Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

др Светлана Ћирковић
Балканолошки институт САНУ, Београд
Е-пошта: scirkovic@hotmail.com

Примљено: 25. 11. 2018.
Прихваћено: 1. 12. 2018.

Документација Удружења фолклориста Србије

Писмо Одбору за стандардизацију српског језика САНУ

Поштоване колеге,

Обраћамо вам се поводом недоумице коју је у јавности изазвало објављивање зборника радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*, уреднице Светлане Ћирковић, у издању Народне библиотеке „Његош“ из Књажевца и Удружења фолклориста Србије, Београд, 2018.

Оправдану забринутост јавности изазвало је позивање уреднице зборника на Унескову Листу угрожених језика (<http://www.unesco.org/languages-atlas/>) према којој је у Републици Србији угрожено шест језика (енг. language) и то: арумунски, банатско бугарски, џудезмо (европски), ромски, торлачки и војвођанско русински (називи језика наведени су на сајту Унеска само на енглеском језику). Фински лингвиста Тапани Салминен (Tapani Salminen), на кога се позива уредница зборника, одговоран је у оквиру *Атласа* за европске и кавкаске језике.

На интерактивној Унесковој мапи „торлачки“ је као угрожен потврђен у Албанији, Бугарској, Македонији, Румунији и Србији. Име „торлачког“ је на овом сајту наведено на енглеском (Torlak), француском (torlak), шпанском (torlak) и руском језику (торлакский). Као алтернативни називи наведени су: дијалекти горански (енг. Goran), јањевски (енг. Janjev) и карашевски (енг. Krashovan). Према виталности „торлачки“ је оцењен као „рањив“ (енг. vulnerable). Као број говорника у „средишњој зони језичке области“ наведена је цифра од 1.500.000. „Торлачки“ је лоциран у четири области. Као „средишња зона“ наводе се: југоисточна Србија, најзападнији делови Бугарске, североисточна област Македоније, и, бар до скорашњег времена, делови јужног Косова (Србија). Затим на Листи следе локације за „горански“: гранична област Косова, Албаније и Македоније; „јањевски“: југоисточно Косово (Србија), одакле је већина говорника емигрирала за Хрватску и „карашевски“: област Карашево у жупанији Караш Северин у румунском Банату.

Као ИСО код (међународни стандард језичких кодова) „торлачког“ наведени су босански, хрватски и српски (који се на Листи очигледно третирају као „макројезик“), односно: ISO 639-3 bos, ISO 639-3

hrv, ISO 639-3 srp. Према истој Листи, код ISO 639-3 sgr имају укупно три угрожена језика: бургенландски хрватски, молишки хрватски и торлачки. Сва три наведена угрожена језика имају и кодове ISO 639-3 bos, ISO 639-3 hrv.

Желели бисмо да скренемо пажњу Одбору на чињеницу да су ИСО кодови за српски (ISO 639-3 srp) и хрватски (ISO 639-3 hrv) додељени 28. 06. 2008, а да је нешто касније додељен и код за босански. Инклузивни код у ИСО стандарду је hbs, а тренутно постоје следећи индивидуални кодови: bos (босански), srn (црногорски), hrv (хрватски), kju (кајкавски), sgr (српски), svm (словенски молишки). Раније постојећи језички кодови (sh, scg) данас су укинута. Будући да је кодна табела ISO 639-3 отворена за промене, сматрамо да је Одбор за стандардизацију надлежан да донесе своје мишљење о овом питању.

Удружење фолклориста Србије, које као један од својих задатака има и очување усмене књижевности, предлаже Одбору да својим научним ауторитетом избрише „торлачки“ са Унескове Листе угрожених „језика“ за Републику Србију, будући да је у питању признато-тимочки дијалекат српског језика. Наиме, за заштиту српских говора и дијалеката у Републици Србији задужена је сама држава Србија. Наша држава је иначе потписница Европске повеље за заштиту мањинских и регионалних језика, али се овом повељом не штите државни језици (у нашем случају српски језик и његови дијалекти), јер се они у правном смислу штите на други начин. Посебно треба скренути пажњу да су у Републици Србији угрожени и други српски дијалекти и локални говори, а не само признато-тимочки (на пример, зетско-сјенички на Косову и Метохији, косовско-ресавски на Косову и Метохији, сврљишко-заплањски у југоисточној Србији и др.).

Прилажемо вам и одговарајуће снимке Унесковог Атласа угрожених језика са преводом делова текста на које се позивамо у овом писму.

У Београду, 5. 10. 2018.

*Председник Удружења фолклориста Србије
проф. др Бошко Сувајић*

*Потпредседник Удружења фолклориста Србије
др Биљана Сикимић*